جیاوازیی پێشکەوتنی ئابووری-کۆمەڵایەتی لەنێوان باکووری کوردستان و تورکیاو کێشەی کورد

د. بورهان یاسین- زانکۆ لوند-سوید

ئەم بابەتەی بەردەست لە(کۆنفرانسی نەتەوەیی باکوری کودستان) پێشکەشکراوە، ئەم کۆنفرانسە کەلە نزیك شاری ئەمستەردام بەسترا لەڕۆژانی 25تا 27ی فێبریوەری ئەمسالّ، لەلایەن (پلاتفۆرما کوردێن ئەوروپا)وە ڕێکخرا بوو، بابەتەکە کورتکراوەیەکی چڕی هەندێك بیرو بۆچوون و زانیارین کە لە لێکۆڵینەوەیەکی بلاّونەکراوەی خۆم کە ماوەی چەند ساڵێکە خەریکیم و دەربارەی پرۆژەی (GAP)ە وەرگیراون، ئەم پرۆژەیە بە مەبەستی سوودوەرگرتن لەسەرچاوەی دەوڵەمەندی ئاو، دەوڵەتی تورکیا لەبەشێك لەباکووری کوردستان

هەندێك خاڵی گشتی

*هەر لەسەرەتای پەیدابوونی دەوڵەتی تورکیاوە هەتاکو ئێستا جیاوازییەکی گەورە لەڕووی پێشکەوتنی –ئابووری-کۆمەڵایەتی لەنێوان باکووری کوردستان و بەشی ڕۆژئاوای تورکیادا هەبووە، ئەو جیاوازییە زۆرە کاریگەریی نێگەتیڤی کردۆتە سەرکوردستان و پەیوەندییەکانی کوردو دەوڵەتی تورکیا.

-ئەو جیاوازییە ئابووری-کۆمەڵایەتییە هەموو لایەنەکانی ژیانی گرتۆتەوە، هەر لەپێشکەوتنی پیشەسازی و کشتوکاڵ و گواستنەوەو ئاستی خوێندن و کۆچکردن و هتد.

-لەناو کێشەی کورد – تورکیادا سێ مەسەلەی گرنگ هەن:

أ-هەوڵەکانی دەوڵەتی تورك بۆ ئینکارکردن و تواندنەوەی نەتەوەیی گەلی کورد لەتورکیا ب- جیاوازی لەئاستی پێشکەوتن و گەشەکردنی ئابووری-کۆمەڵایەتی لەنێوان کوردستان و تورکیادا ج- خواست و خەباتی گەلی کورد لەباکوری کوردستان بۆ وەدەستهێنانی مافە نەتەوەییەکانی.

چەند پرسیارێکی گرنگ:

1-جیاوازی پێشکەوتنی ئابووری-کۆمەڵایەتی چەندەو چۆنەو بۆچی ئەو جیاوازییە هەیە؟

2- مۆدێرنیزەکردنی تورکیا چ ڕۆڵێکی هەبووە لەچارەسەرکردن و کەمکردنەوەی ئەو جیاوازییە؟

3-ئایا تورکیا دەتوانێت چارەسەری کێشەی کورد بکات بەڕێگای چارەسەرکردنی گرفتی جیاوازی ئابووری-کۆمەڵایەتی؟

بۆچونی تیۆری

لەلێکۆڵینەوە زانستی(مێژوویی و کۆمەڵایەتی و سیاسی)یەکاندا زۆر جار جیاوازی ئابووری- کۆمەڵایەتی لەنێوان دوو ناوچەدا لەژێر ڕۆشنایی تیۆری کۆلۆنیالیزمی ناوخۆیی(internal colonialism) وە گرنگترین چەمك لەم بۆچوونە تیۆرییەدا(مەرکەز-ڕۆخ)ە. پەیوەندییەکانی نێوان مەرکەزو ڕۆخ ئالۆزترو پڕناکۆکیتر دەبن کاتێك کەسنوورەکانی ئەو مەرکەز- ڕۆخە لەگەڵ سنوورە ئیتینیکیەکاندا تێکەڵ دەبن یاخود یەکانگیر دەبن. هەروەها جاوازی پێشکەوتنی ئابووری-کۆمەڵایەتی لەحاڵەتی باکووری کوردستان و سیاسەتی ڕەسمی دەوڵەتی تورکیا لەئینکارکردن و تواندنەوەی نەتەوەیی گەلی کورد لەباکووری کوردستان بەچڕی یەکتر بەهێزدەکەن. بەمانایەکی تر حاڵەتی دواکەوتوویی ئابووری-کۆمەڵایەتی لەڕووی سیاسی و دەروونی و ئایدۆلۆجییەوە بەچڕی تێکەڵاو بەناسنامەی ئیتنیکی کورد لەلایەك و بۆچوونە ڕەسمیەکانی دەوڵەتی تورکیا دەبێت، بەو مانایە ئێمە دەتوانین پەیوەندییەکانی باکووری کوردستان لەگەڵدەوڵەتی تورکیادا چوارچێوەی کۆلۆنیالیزمی ناوخۆیی تەماشاو ڕاڤەبکەن. ئەمە لەکاتێکدا ئەم بۆچوونە تیۆرییە باس و لێکۆڵینەوە زۆر هەڵدەگرێت کەدواجار بۆ بەکارهێنانی ئەم چوارچێوە تیۆرییە بەشێوەیەکی ڕاست و دروست لێکۆڵەر پێویستی بەئاگاداری و وردەکارییەکی زۆر هەیە.

هەندێك زانیاری مێژوویی

بۆچوونی ئایدیۆلۆژی تورکیاو حزب و هێزە کۆمەڵایەتی و دامەزراوە ڕەسمییەکانی تورك بەگشتی هەڵگری ئەو باوەڕە بوونە کە بەڵێ دەوڵەت دەتوانێت بەڕێگای گەشەپێدانی باری ئابووری و کۆمەڵایەتی باکووری کوردستان مەسەلەی کورد، یا ئەوەی خۆیان بەزمانی ڕەسمی پێی دەڵێن کێشەی باشووری ڕۆژهەڵات، چارەسەر بکات. بەڕاستی ئەگەر ئێمە بۆ نمونە تەماشای دۆکۆمێنتە دیپلۆماسییە بەریتانی و ئەمریکییەکانی ساڵانی جەنگی دوومی جیهانی بکەین، بەئاسانی دەتوانین ببینین کەتورکەکان جار لەدوای جار بەئەمریکی و بەریتانیەکانیان وتووە کە هیچ مەسەلەیەك لەتورکیا بەناوی مەسەلەی کورد نییەو مەسەلەی سەرەکیش تەنها دواکەوتوویی(باشووری ڕۆژهەڵاتە) لەدیدی ئەم بۆچوونەوە چارەسەری کێشەی کورد لەم وڵاتە خۆی تەنها لەپێشخستنی ئابووری و کۆمەڵایەتی، بەمانایەکی تر لەمۆدێرەنیزەکردنی ناوچەکەدا دەبینێتەوە.

لەساڵانی 1950کان و 1960ەکاندا هەر نەبێت بەشێکی بزووتنەوەی سیاسی باکووری کوردستان، کە بۆ خۆیشی کەوتبووە ژێر کاریگەری ئەو بۆچوونە، تامانجی بەرەوپێشەوەبردنی باری ئابووری و کۆمەڵایەتی لەکوردستان لەئەجێندای سیاسی بەپلەی یەکەم دادەنا. هەڵگرانی ئەو جۆرە دیتنە ئایدیۆلۆژیەی ناو کۆمەڵگەی کورد لەو کاتەدا بەلایەنگرانی بەرەوپێشەوەبردن(developmentists) ناسراون. هۆکارە هەرە گرنگەکانی ئەم جۆرە بۆچوونە کوردییە کە باوەڕی هەبوو بەبەرەوپێشەوە بردنی باری ئابووری و کۆمەڵایەتی بۆ چارەسەری کێشە سیاسییەکانی ئەمانەبوون:1)کاریگەری بۆچوونەکانی چەپی تورکی، 2) کاریگەری دیتنی ڕەسمی دەوڵەتی تورك، 3) نەبوونی هیچ جۆرە پەراوێزێك لەتورکیا بۆ کورد کە گوزارشت لەتامانجە سیاسی و نەتەوەییەکانیان بکەن. ئەو حاڵەتە جۆرێك لەپراگماتیزمی لەسەر هەر نەبێت بەشێك لەجولانەوەی کوردایەتی سەپاند کەئەویش خۆدوورخستنەوە بوو لەدروشمی سیاسی و نەتەوەیی و پێداگرتن بوو لەسەر بەرەو پێشەوەبردنی باری ئابووری و کۆمەڵایەتی کوردستان، 4- لەساڵی 1950کان و بەتابەتی لەساڵانی 1960ەکان خۆشبینیەکی تیۆری گشتی (ئەکادیمی و سیاسی) هەبوو کەمۆدێرنیزەکردنی کۆمەڵگا ئاسانکاری دەکات بۆ چارەسەرکردنی گرفتە سیاسییەکانی ئەو کۆمەڵگایە بەشێوەیەکی (ئۆتۆماتیکی). بەهەر حاڵ لەساڵانی 1970کاندا خەباتی سیاسی کورد لەباکووری کوردستان بەشێوەیەکی ڕاشکاوانەتر کەوتە قۆناغی جەختکردنە سەر گوتاری ناسیۆنالیستی.

جیاوازی پێشکەوتنی ئابووری-کۆمەڵایەتی

لەگوتاری فەرمی دەوڵەتی تورکدا جەختکراوەتە سەر دوو هۆ بۆ جیاوازی ئابووری لەنێوان باکووری کوردستان و ڕۆژئاوای تورکیادا:1)هەبوونیی تیۆرزیم، 2) قەیرانی کوەیت.

لەڕاستیدا هەرچەندە شەڕ و ئۆپەراسیۆنە سەربازییەکان لەکوردستان بەتایبەتی لەدوای 1984ەوە هەروەها قەیرانی کوەیت زۆر زیانیان بەپێشکەوتنی ئابووری و کۆمەڵایەتی لەکوردستان گەیاندووە، بەڵام ئەوە ئەو ڕاستییە ناشارێتەوە کەجیاوازی ئابووری زۆر کۆنەو هەموو لایەنەکانی ژیانیشی گرتۆتەوە، ئەم جیاوازییە فراوانتر قوڵتر بووە. هەر وەکو حوسێن چەلیك(ئەندامی پەرلەمانی تورکیا) لەکۆتایی 1990کاندا دەڵێت: بەڕاستی ئەوەیە کە هۆی پێشنەگەوتنی ئابووری لەڕۆژهەڵات و باشووری ڕۆژهەڵات دەگەڕێتەوەو بۆ نەبوونی خواستێکی سیاسی ڕاستەقینە لەلایەن بەرپرسانی تورك بۆ بەرەو پێشەوەبردنی ئەو ناوچەیە.

بۆ تێگەیشتنی جیاوازی ئابووری-کۆمەڵایەتی لەنێوان کوردستان و تورکیادا پێویستنیمان بەتێڕوانینێکی مێژووی ساڵانی پێش دروستبوونی دەوڵەتی تورکیا هەیە. لەڕاستیدا ئەو جیاوازییە هەر لەسەردەمی عوسمانیەکاندا هەبووەو کۆنترە لەمێژووی بوونی دەوڵەتی تورکیا. هەندێك تەفسیری گرنگ هەن بۆ هەبوونی ئەو جیاوازییە لەسەردەمی ئیمپراتۆرییەتی عوسمانیدا:

1-نزیکی جوگرافی ڕۆژئاوای ئەو ناوچەیەی کەئەمڕۆ پێیدەوترێ تورکیا لەئەوروپا. ئەو حاڵەتە یارمەتیدەر بوو بۆ ئەوروپاییەکان کەوا هەموو سەرمایە خستنەکارێکیان لەناوچەی ڕۆژئاوای تورکیادا بکەن.

2-ئەستەنبول کە کەوتبووە ڕۆژئاوای تورکیا مەرکەزی سیاسی و ڕۆشنبیری و کولتوری و دیپلۆماسی ئەو کاتەی دەوڵەتی عوسمانی بوو.

بۆ نموونە لەساڵی 1915دا 300 یەکەی پیشەسازی لەناو سنووری ئەو ناوچەیەی کەئەمڕۆ پێی دەوترێت تورکیا هەبوون، ئەو 300 یەکە پیشەسازییە بەتێکڕایی لەڕۆژئاواو باکووری ڕۆژئاوای تورکیادا بوون و 55٪ لەو یەکانە تەنها لەدەڤەری ئەستەنبول بوون، لەساڵەکانی دوایی تەمەنی دەوڵەتی عوسمانیدا نزیکەی 2000 میل ڕێگەی شەمەندەفەر هەبوون، بەشی هەرەزۆری ئەو ڕێگایە لەبەشی ڕۆژئاوای تورکیا بوو کوردستان لێی بێبەش بوو.

جیاوازی پێشکەوتنی ئابووری-کۆمەڵایەتی لەنێوان باکووری کوردستان و تورکیا زۆربەی هەرە زۆری لایەنەکانی ژیان دەگرێتەوە، بۆ نموونە بەگوێرەی ڕاپۆرتێکی نەتەوەییەکگرتووەکان نزیکەی 15٪ی خەڵك لەتورکیا هەژارن، بەڵام بەجوداکردنەوەی کوردستان لەڕۆژئاوای تورکیا ئەوە دەردەکەوێت کەلەناوچەی مەرمەرەو دەریای ئیجەی ڕۆژئاوای تورکیا ڕێژەکە تەنها(1.4٪)ە، کەچی لەکوردستان ڕێژەکە نزیکەی (30٪)ە، هەر لەو ڕاپۆرتەدا ئەوە هاتووە کە هۆی بەشێك لەگرفتی ئابووری تورکیاو هەبوونی هەژاری تیایدا، نەبوونی پێشکەوتنێکی ئابووریی لەڕۆژهەڵات و باشووری ڕۆژهەڵات بەمانایەکی تر هۆیەکە دەگەڕێتەوە بۆ پێشکەوتنی ئابوورییو و کۆمەڵایەتی ناهاوسەنگ(unequal development) بەگشتی لەنێوان ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوای تورکیا، هەروەها هەندێك لەپسپۆران لەو باوەڕەدان کەیەکێك لەگرفتە هەرە گەورەکانی تورکیا ئەوەیە کەوا دەوڵەت هیچ جۆرە سەرکەوتنێکی بەدەست نەهێناوە لەڕووی پێشکەوتنی ئابووری لە(کوردستان). ئەنجامی ئەو ڕاستییەش ئەوەیە کەوا توانا مرۆیی و سامانە سروشتییەکانی کوردستان بەباشی بەکارنەهاتوون، بەگوێرەی هەندێك زانیاری داهاتی تاکەکەسێك لەباشووری ڕۆژهەڵاتی تورکیا1.633 دۆلارەو لەڕۆژئاوا کەچی لەتورکیا بەگشتی 3.176 دۆلارە. بەم مانایە لەڕۆژئاوای تورکیا داهاتی تاکەکەسێك زیاترە لە 6 دۆلار. لەهەمان کاتدا هەندێك حاڵەتی ئەوەیەریش هەن. بۆ نموونە لەساڵی 1986دا داهاتی تاکە کەسێك لەگوندێکی هەکاری 6٪ی داهاتی تاکە کەسێك بوو لەکۆجایلی (لەنزیك بۆسفۆر-بۆگازیچی)، هۆیەکی گرنگی هەبوونیی ئەم حاڵەتە ئەوەیە کەوا پیشەسازی گەورەی تورکیا لەڕۆژئاوای تورکیان، ئەوە لەکاتێکدا کەشارێکی وەکو دیاربەکر کەشاری هەرە گەورەی باکووری کوردستانە، هیچ جۆرە پیشەسازییەکی قورس(گەورە)ی تیادا نییە، بەگوێرەی ڕاپۆرتێکی ڕەسمی تورکیا، لەدیار بەکر61.4٪ ، لەئەرزەروم 59.4٪و لەئورفا(ڕەحا)46.3٪ لەو کچانەی کەتەمەنیان لەنێوان 7و13ساڵدایە چوونەتە قوتابخانەو تەنها 68.9ی منداڵانی ڕۆژهەڵاتی تورکیاو 70.94٪ی منداڵانی باشووری ڕۆژهەڵات دەچنە قوتابخانە، کەچی لەڕۆژئاوای تورکیا ئەو ڕێژەیە لە 95٪ زیاترە.

بواری تەندروستی بوارێکی گرنگە بۆ هەڵسەنگاندنی جیاوازی ئابووری-کۆمەڵایەتی لەنێوان ڕۆژئاوای تورکیاو کوردستان، لەڕاپۆرتێکی ڕەسمی تورکیادا لەساڵی 1988دا ڕێژەی دکتۆر-نەساخ (واتە هەر دکتۆرێك چەند نەساخی بەردەکەوێت) دیاریکراوە. بۆ نموونە لەئەزمیر یەك دکتۆر بۆ 329 نەساخ بوو، کەچی لەهەمان کاتدا ڕێژەکە لە شەرناخ یەك دکتۆر بۆ 4500 نەساخ بوو، بەگشتی نەبوونی دکتۆران لەدەڤەرەکەدا دیاردەیەکی بەرچاو بووە. هەر لەو ڕاپۆرتەدا هاتووەکە زۆرێك لەناوەندە تەندروستییەکانی ناوچەکە بەتەواوەتی بێبەش بوون لەکادیری ساخبێری پێویست.

بەگشتی ئەنجامێکی نێگەتیڤی جیاوازی ئابووری-کۆمەڵایەتی لەنێوان تورکیاو کوردستاندا ئەوە بوو کەژمارەیەکی زۆر لەخەڵکی کوردستان جێگەی ژیانیان جێهێشتووەو ڕوویان کردۆتە ڕژئاوای تورکیا، لەساڵەکانی دواییدا لێکۆڵینەوەکان ئەوەیان پیشان دەدەن کەبەلایەنی کەم 40٪ی خەڵکی کورد لەتورکیا لەدەرەوەی سنووری کودستاندا دەژین. دەشبێت بگوترێت کەوا جگە لەجیاوازی ئابووری، دوو هۆی تری ئەم کۆچکردنە ئەمانەن:

1-سەختی مەرجەکانی ژیان بەپەیوەندی لەگەڵ ناعەدالەتی لەڕووی مولکیەتی زەویدا، بۆ نموونە لەساڵی 1985 تەنها2٪ی دانیشتوانی باکووری کوردستان خاوەنی 30.5٪ی زەوی بوون لەو ناوچەیەدا. لەوەش زیاتر شوێنگەو پلەو پایەی ئابووری و کۆمەڵایەتی خاوەن زەوی(ئاغایەکان) لەبیست ساڵی ساڵی دواییدا بەهۆی شەڕو پێکدادان بەهێزترین بووە بەهۆی پشتگیرییەکی زێدەی دەوڵەت بۆ ئاغاو سەرۆك عەشیرەتەکان.

2-هۆیەکی تری ئەم کۆچبەریەی کورد بۆ ڕۆژئاوای تورکیا شەڕی نێوان pkkو هێزەکانی دەوڵەت بووە.

پرۆگرامی مۆدێرنیزەکردنی تورکیا

هەر زوو، دوای دروستبوونی دەوڵەتی تورکیا، سەرکردەکانی دەوڵەتی تازە بەتایبەتی لەقۆناغی 1923-1930دا بەئاگاداریەوە کەوتنە هەوڵدان بۆ پیادەکردنی ستراتیژی ئاوێتەکردنی (شوێنی نەتەوەیی) (national space) لەدەورووبەری پایتەختی تازە، ئەنقەرە. هەڵبەتە بۆ گەیشتن بەم ئامانجە بەدەستهێنانی هاوسەنگی لەپێشکەوتنی ئابووری و کۆمەڵایەتیدا لەتەواوی تورکیا بەباکوری کوردستانیشەوە شتێکی هەرە پێویست بوو.

پرۆگرامی مۆدێرنیزەکردنی تورکیا، پرۆگرامی هەرە گەورەو گرنگە لەناو پرۆگرامەکانی مۆدێرنیزەکردنی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا. بەڕاستیش تورکیا یەکەم وڵات بوو لەناوچەکەدا کە هەر زوو لەساڵانی سیەکاندا دەستیکرد بەسەرمایەخستنەکار لەبواری پیشەسازی قورسدا.

میسر، کەئەویش خاوەن پرۆگرامێکی مۆدێرنیزەکردنی گەورەیە، زۆر دوای تورکیا واتە لەساڵانی 1950کاندا دەستی کرد بەخستنەکاری سەرمایە لەبواری پیشەساوی قورسدا.

هەڵبەتە مرۆڤ دەتوانێت بپرسێت کەئایا بەشی کوردستان لەپرۆگرامی مۆدێرنیزەکردنی تورکیاداو بەتایبەتی لەپیشەسازی قورسدا چی بووە؟ بەگوێرەی هەندێك لێکۆڵینەوە، لەنێوان ساڵانی 1930و 1945دا، دەوڵەت بەشی هەرە زۆری، ئەگەر نەڵێین هەموو، سەرمایەخستنەکاری تورکیا بۆ پیشەسازیکردنی ڕۆژئاوای تورکیا بووە. لەلایەکی ترەوە هەر لەو ساڵانەدا هیچ سەرمایەیەك نەخراوەتەکار لەبواری کشتوکاڵدا لەڕۆژهەڵات و باشوری ڕۆژهەڵات، کەچی کشتوکاڵ سەرچاوەی هەرە سەرەکی بووە لەم ناوچەیەدا. ئەم ڕاستییە پشتڕاست کراوەتەوە کەلەساڵانی فەرمانڕەوایی مستەفا کەمال ئەتاتورك و فەرمانڕەوایی عیسمەت ئینۆنۆ نزیکەی هەموو سەرمایەخستنەکاری لەبواری مەدەنیدا خستۆتە ناو پیشەسازی، بەتایبەتی پیشەسازی قورس، لەڕۆژئاوای تورکیا، کەچی سەرمایەیەکی زۆر کەم لەکوردستان لەبواری کشتوکاڵ خراوەتە کار. دیسان پێشکەوتنی ئابووری و کۆمەڵایەتی لەتورکیا بەتایبەتی ئەوەی کەلەپرۆگرامی لیبرالیزەکردنی ئابووری کەوتەوە لەساڵانی 1980کاندا، کاریگەرییەکی پۆزەتیڤی یەکجار کەمی کردە سەر ڕەوشی ئابووری و کۆمەڵایەتی لەکوردستان، لەڕاستیدا کاریگەری پێشکەوتنی 1980کان لەباکووری کوردستان نێگەتیڤیش بوو، چونکە جیاوازی لەنێوان هەژار لەلایەك و دەوڵەمەندەکان لەلایەکی تر، زیاتر بووە بەهۆی ئەم پرۆگرامە.

بەشێوەیەکی گشتی، نەبوونی سەرچاوەی دارایی پێویست، هەر وەکو وەزیرێکی دارایی تورکیا(زەکریا تەمزەل) دەڵێت: یەکێك لەو گرفتە هەرە گەورانەی کەڕێگا لەپێشکەوتنی ناوچەکە دەگرێت، بەڕاستی ئەورۆش ئەگەر تورکیا بخوازێت ئاستی پێشکەوتنی ئابووری-کۆمەڵایەتی باکووری کوردستان بگەیەنێتە ئاستی پێشکەوتنی ڕۆژئاوای تورکیا، ئەوا هەر نەبێت 200-300ملیار دۆلاری پێویستە! پرسیارێکی گرنگ ئەوەیە: ئایا گرێمان ئەگەر دەوڵەتی تورکیا سەرچاوەی پێویستیشی هەبێت بۆ پێشخستنی کوردستان، دەوڵەت ئەو خواست و ئارەزووە پێویستەی هەیە بۆ ئاوەدانکردنەوەی کوردستان؟

ئەنجامێکی زۆر نێگەتیڤی جیاوازی پێشکەوتنی ئابووری-کۆمەڵایەتی ئەوە بووە کە لەلایەنەکانی کولتوری و سیاسی و دەروونیەوە، ڕۆحگەورەیی(arrogance)ی نەتەوەی سەردەست(واتە تورکەکان) بەهۆی ئەم جیاوازییە زیاتر بووە بەرامبەر بەکورد. پەیوەندی و تێڕوانین لەحاڵەتی پێشکەوتنی باشووری ڕۆژئاوای تورکیاو دواکەوتوویی باکووری کوردستان حاڵەتێکی تایبەتی لەتێڕوانینی ئایدۆلۆژی-سیاسی-کولتوریدا هێناوەتە گۆڕێ. بەڕاستی بەکەمزانین و ئیحتیقارکردن لەلایەن نەتەوەی سەردەست(نەتەوەی پێشکەوتوو)ەوە بەرامبەر نەتەوەی بندەست(دواکەوتوو)، نەك تەنها زوڵم و چەوساندنەوەی نەتەوەیی لەسەر نەتەوەی بندەست ئاسانتر کردووە، بەڵکو لەلایەنی سیاسی و ئایدۆلۆژییەوە ڕێگا بۆ نەتەوەی سەردەست خۆشدەکات بۆ جینۆسایدکردنی نەتەوەی بندەست و وێرانکردنی وڵاتەکەی.

بەڕاستیش، بەپێی هەندێك بۆچوونی ئەکادیمی لەبواری جینۆسایددا هەرچەند ئەو جیاوازی پێشکەوتنە زیاتر بێت، ئەوەندەش پرۆسەی لەمرۆڤایەتی خستنی (dehumanization)ی نەتەوەی بندەست و بۆ جەللادەکانی نەتەوەی سەردەست ئاسانتر دەبێت. ئەم لەمرۆڤایەتیخستنەش مەرجێکی گرنگە بۆ بەئەنجامگەیاندنی پرۆسەی ژینۆساید.

دەرئە نجام

لەم بەشەی ئەم وتارەمدا بەشێوەی خاڵبەند جەخت دەکەمە سەر هۆکارە گرنگەکانی قوڵبوونەوەو فراوانبوونی جیاوازی پێشکەوتنی ئابووری-کۆمەڵایەتی لەنێوان باکووری کوردستان و ڕۆژئاوای تورکیا بەپەیوەندی لەگەڵ کێشەی کورد لەتورکیا.

1-پاشکەوتووی باکووری کوردستان ڕاستییەکی مێژوویی دوورو درێژە کۆنترە لەبوونی کۆماری تورکیا.

2-لەپرۆژەی مۆدێرنیزەکردنی تورکیادا، باکووری کوردستان هەتا ڕادەیەکی زۆر بێبەش بووە.

3-هەڵوێستی دوژمنکارانەی دەوڵەتی تورکیا بەرامبەر بەکورد وایکردووە کەتا سەرەتای 1990ەکان ناوچەی کوردستان لەبەرامبەر جیهانی دەرەوە بەتەواوەتی داخرا بێت. هەتا لەو ساڵانەی دواییشدا(کۆتایی 1990ەکان و سەرەتای 2000ەکان) کاتێك کەئەمریکاو یەکێتی ئەورووپا ویستویانە بیرۆی نوێنەرایەتی (بۆ نمونە بەناوی بازرگانییەوە) لەکوردستان بکەنەوە یاخود سەرمایە وەگەڕبخەن لەناوچەکەدا، ئەوا دەوڵەتی تورك بەتەواوەتی ڕێگر بووە.

4-شەڕو پێکدادانە سەربازییەکان لەباکووری کوردستان لەبیست ساڵی دواییدا زەرەرێکی زۆری گەیاندۆتە پێشکەوتنی ناوچەی باکووری کوردستان و هەروەها بیانوویەکی گرنگی داوەتە دەست دەسەڵاتدارانی تورك کەگوایە بەهۆی بوونی ئەوەی خۆیان پێی دەڵێت(تیرۆریزم)ەوە ئەوان ناتوانن سەرمایە لەکوردستان بخەنەکار.

5-نەبوونیی مەرجە هەرە پێویستەکانی سەرمایەخستنەکار لەباکووری کوردستان، بۆ نمونە ناهەمواری باری گواستنەوە، نەبوونیی کارەبا یاخود گرانیەکەی بۆ بەکارهێنانی لەبواری پیشەسازیدا، نەبوونی ئاسایش و سەقامگیری، خراپی مەرجەکانی مونافسە لەبەرامبەر ناوچەکانی ڕۆژئاوای تورکیا کۆمەڵێك کۆسپ بوونە لەسەر ڕێگەی پێشکەوتنی ئابووری و کۆمەڵایەتی باکووری کوردستان.

6- چارەسەرنەکردنی و مەسەلەی کورد بەگشتی گەلێك ئەنجامی نێگەتیڤی لەبواری پێشکەوتن لێکەوتۆتەوە.

7-ئایدۆلۆژیای ڕەسمی تورکیا دەرهەق بەمەسەلەی کورد ئایدۆلۆژیایەکی نوقسان و سەقەت بووە (هەتا بگرە ڕەگەستپەرست)یش بووە، ئەم بۆچوونە ڕەسمییە پێداگرتن بووە لەسەر ئەو باوەڕەی کەشتێك نییە لەتورکیا بەناوی مەسەلەی کوردەوە گرفتی(باشوری ڕۆژهەڵات) بەڕێگای باشکردنی باری ئابووری-کۆمەڵایەتی چارەسەر دەکرێت.

8-پشتگیریکردنی دەوڵەت و حزبە دەسەڵاتدارەکانی تورکیا بۆ هەندێك لەهێزە کۆمەڵایەتیەکانی باکووری کوردستان کەلەڕاستیدا ئەو هێزانە خۆشیان ئاستەنگن لەڕێگەی مۆدێرنیزەبوونی کوردستان شایەنی باسە کە(هاوپەیمانی) دەوڵەت و حزبە دەسەڵاتدارەکان لەگەڵ هێزە کوردیە کۆمەڵایەتییە تەقلیدیەکان بەهێزتر بووە لەپاش دەستپێکردنی شەڕی چەکداراییەوە لەباکووری کوردستان لەساڵی 1984دا.

9-نەبوونی سەرمایەو خواستی پێویست بۆ بەرەو پێشبردنی کوردستان.

*لەم وتارەی بەردەستدا چەمکەکانی باکووری کوردستان، ڕۆژهەڵات و باشووری ڕۆژهەڵات بەکارهاتوون، لەلایەن ڕووبەری جوگرافیەوە ئەم سێ چەمکە بەتەواوەتی یەکانگیر نین و بەمەبەستی جیاواز بەپێی ئەو کەس یان لایەنەی ئەم چەمکانە بەکاردەهێنن دەگۆڕێن، مەبەستی بەکارهێنانی ئەم چەمکانە لەڕووی مانای جوگرافی و سیاسیانەوە ئامانجی تایبەت دەپێکن بۆیەش بەشێوەی جودا جودا لەم وتارەی

د.بورهان یاسین